

Van Schulden naar Kansen: methodologische verantwoording

Afdeling

Amsterdams Kenniscentrum voor Maatschappelijke Innovatie (AKMI) / Lectoraat Armoede
Interventies

©Hogeschool van Amsterdam

November 2021

Van Schulden naar Kansen: methodologische verantwoording

Dit document betreft de methodologische verantwoording van het onderzoek naar de opbrengsten van het programma Van Schulden naar Kansen. De resultaten van dit onderzoek zijn beschreven in: Geuns, R. van, Mak, J. & Boonstoppel E. (2021). Van Schulden naar Kansen. Weten wat werkt. Uitgeverij THOTH.

Auteur

Evelien Boonstoppel

Afdeling

Lectoraat Armoede Interventies

Datum

15-Nov-21

© 2021 Copyright Hogeschool van Amsterdam

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van een volledige bronvermelding

Inhoudsopgave

Inhoud

Inhoudsopgave	3
1. Onderzoeksgroep	4
2. Dataverzameling	4
3. Respondentengroep	5
4. Vragenlijst	7
5. Analyses	12

1. Onderzoeksgroep

De potentiële onderzoeksgroep voor deze studie omvat alle deelnemers die tussen begin 2016 en eind 2020 hebben deelgenomen aan een project dat deel uitmaakt van het VSNK-programma van Nationale-Nederlanden en Aegon. In het onderzoek is geen gebruikgemaakt van een controlegroep. We hebben dus niet dezelfde vragen voorgelegd aan een vergelijkbare groep mensen uit dezelfde doelgroep, die *nét* deelnamen aan een project. Of eventuele ontwikkelingen ook daadwerkelijk zijn toe te schrijven aan de projecten, is daarmee niet in statistische zin hard te maken. Wel hebben we aan de hand van macro-ontwikkelingen in de specifieke doelgebieden (betalingsachterstanden, cijfers over armoede en schulden, beleidsmaatregelen) de context waarin de projecten plaatsvonden proberen te schetsen. Daaruit concluderen we dat er op macroniveau geen duidelijke ontwikkelingen zijn die tijdens de looptijd kruisen met de projecten en daarmee mogelijk de uitkomsten beïnvloeden.

2. Dataverzameling

Voor het deelnemersonderzoek is alle deelnemers aan alle projecten binnen het VSNK-programma door hun projectleiders bij de intake gevraagd om op drie momenten een vragenlijst in te vullen: bij aanvang van het project (T0), kort na afloop van het project (T1) en zes maanden na afloop van het project (T2) (zie figuur 1). Dit kon zowel schriftelijk als digitaal. Voor deelnemers die de Nederlandse taal niet machtig genoeg zijn, waren er vragenlijsten beschikbaar in het Engels, Turks of Arabisch. De projectleiders zijn er tussentijds door de onderzoekers van de HvA op verschillende manieren (telefonisch en per mail) regelmatig aan herinnerd de deelnemers de vragenlijsten te laten invullen.

De online dataverzameling werd tot eind 2018 verwerkt door marktonderzoeksbureau MWM2 en van begin 2019 tot eind 2020 door marktonderzoeksbureau DESAN. De papieren vragenlijsten zijn handmatig verwerkt door medewerkers en studenten van de HvA. Alle deelnemers kregen een unieke en anonieme ID-code toegewezen, op basis waarvan de verschillende meetmomenten aan elkaar gekoppeld konden worden. De dataverzameling liep van begin 2016 tot eind 2020. De respondenten zijn dus op verschillende tijdstippen ondervraagd, afhankelijk van de start- en looptijd van het specifieke project waaraan zij meededen.

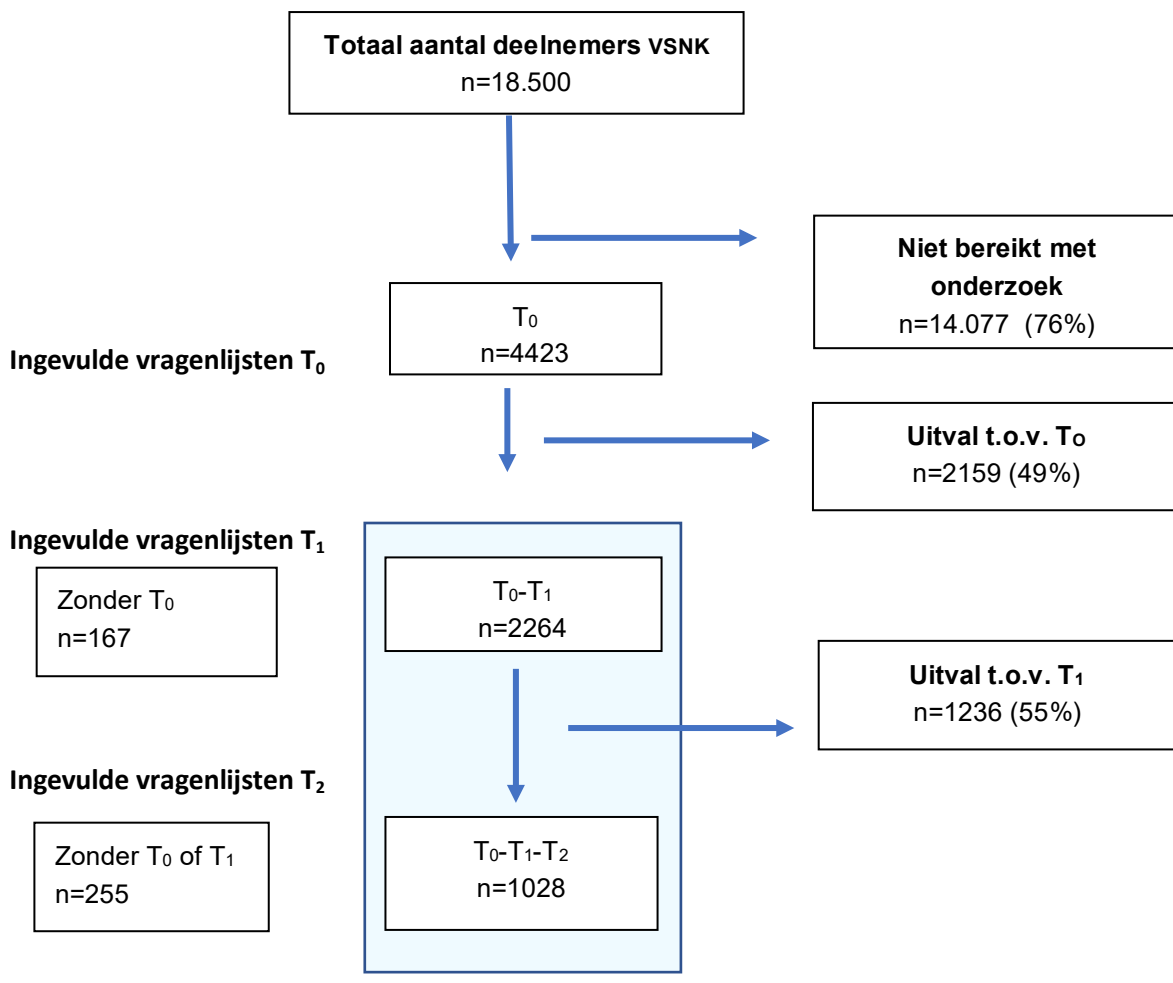
Figuur 1. Opzet onderzoek

3. Respondentengroep

Hoewel alle deelnemers het verzoek hebben gekregen om de vragenlijst in te vullen, hebben in de praktijk niet alle deelnemers dat ook gedaan. Dit was dan ook geen verplichting en projecten verschilden onderling in de mate waarin zij deelnemers actief aanmoedigden de vragenlijst in te vullen. Van degenen die deelnamen aan het onderzoek heeft verder niet iedereen op alle momenten een vragenlijst ingevuld. Bovendien waren sommige vragenlijsten incompleet, waardoor deelnemers bijvoorbeeld niet aan een project gekoppeld konden worden. Zodoende zijn niet alle respondenten uiteindelijk ook meegenomen in de analyses. In totaal hebben 1.028 deelnemers zowel een voormeting en een eerste nameting als een tweede nameting ingevuld. Dit betekent dat van alle projectdeelnemers 7 procent op alle drie de meetmomenten een vragenlijst heeft ingevuld. Onderstaande figuur 2 geeft een overzicht van de respons en de uitval per meetmoment¹. Blauw gekaderd is de groep waarop de analyses zijn gebaseerd.

Figuur 2. Stroomschema respons

¹ Door opschoning en de gemaakte selectie met het oog op de analyse wijken deze cijfers iets af van elders gerapporteerde cijfers over respons en het aantal ingevulde vragenlijsten per meetmoment.

Representativiteit

Omdat we niet weten wie er binnen de projecten géén vragenlijst heeft ingevuld, kunnen we niet goed bepalen of de vragenlijst-invullers qua achtergrondkenmerken een goede afspiegeling zijn van alle deelnemers die hebben meegedaan aan de projecten. Gemiddeld heeft per project een kwart van de deelnemers de vragenlijsten (meermaals) ingevuld. We hebben de kenmerken van de deelnemers aan het onderzoek wel afgezet tegen de kenmerken van mensen in de formele schuldhulpverlening. Dit hebben we gedaan op basis van data uit het geanonimiseerde personenbestand van het Methodisch Screeningsinstrument Schuldienstverlening (Mesis), zoals verzameld middels een vragenlijst bij de intake voor de gemeentelijke schuldhulpverlening. Hieruit bleek dat de deelnemers aan de informele projecten een 'lichter' profiel hebben dan de personen in de formele schuldhulpverlening zoals geregistreerd in de Mesis-data.

Selectiviteit uitval vervolgmetingen

Zoals we zien in figuur 2 heeft ongeveer de helft van de respondenten met een T₀, geen vragenlijst meer ingevuld in het vervolg. Zij zijn dus na de eerste meting uitgevallen en niet meegenomen in de analyses op basis van de gekoppelde data. Nadere bestudering wijst uit dat deze groepen van elkaar verschillen qua achtergrondkenmerken (zie tabel 2, vet gedrukt). De respondenten die na de T₀ niet meer gerepondeerd hebben, zijn vaker man, relatief jonger en hoger opgeleid. Ze hebben minder vaak een migratieachtergrond, en vaker een betaalde baan. Daarnaast heeft deze groep vaker (problematische) schulden dan de groep die is mee blijven doen aan het onderzoek. De uitval in het onderzoek lijkt daarmee selectief: bepaalde groepen zijn vaker geneigd om (niet) mee te blijven doen. Of dit ligt aan de specifieke kenmerken van de deelnemers, of dat dit (mede) wordt veroorzaakt doordat sommige deelnemers aan projecten met een specifieke doelgroep actiever zijn benaderd door hun projectleider om de vragenlijst in te vullen, is onbekend. Ook kan het zijn dat zij eerder stoppen met de projecten, en daarom niet meer hebben meegedaan aan het onderzoek. Omdat we zoals gezegd niet weten wie de vragenlijst níét heeft ingevuld, is niet te achterhalen of de groep op T₀ een betere afspiegeling van de deelnemersgroep in totaal vormt dan de groep die aan meerdere metingen heeft meegedaan. Dus hoe scheef de uiteindelijke respons bij de herhaalde metingen is voor de totale deelnemerspopulatie, is niet te zeggen. Voor de analyses die ontwikkelingen in kaart brengen, zijn alleen de respondenten geselecteerd die minimaal een T₀ en een T₁ hebben ingevuld.

Tabel 2. Achtergrondkenmerken T₀-groep (alleen T₀ meting) en T₀-T₁ groep (minimaal 2 metingen)

		T ₀ -groep (n=2159)	T ₀ -T ₁ -groep (n=2264)
Demografisch			
	Man	<i>ref</i>	<i>ref</i>
	Vrouw	62%	73%
	t/m 35 jaar	28%	40%
	36-55 jaar	54%	45%
	55 jaar en ouder	18%	15%

	Zeer laag opgeleid	24%		33%
	Laag opgeleid	21%		21%
	Middelbaar opgeleid	38%		30%
	Hoog opgeleid	17%		16%
Herkomst				
	Nederlands	59%		41%
	Niet-Nederlands	<i>ref</i>		<i>ref</i>
Financieel				
	Huishoudinkomen	1336 euro		1375 euro
Inkomstenbron				
	Uitkering	27%		25%
	Bijstand	33%		33%
	Salaris	31%		25%
Schulden				
	Ja	70%		54%
	>3000 euro	63%		51%

4. Vragenlijst

Zoals vermeld zijn de data verzameld aan de hand van vragenlijsten die de deelnemers zelf moesten invullen (eventueel met hulp). De vragenlijsten zijn in een voortraject getest en geoptimaliseerd en afgestemd op het lees- en kennisniveau van de deelnemers. We hebben geen objectieve uitkomstmaten (zoals observaties van feitelijk gedrag of 'harde' microdata afkomstig uit CBS-databanken), dus alle resultaten zijn gebaseerd op zelfinschatting van de respondenten.

- *Elementen financiële zelfredzaamheid*

De vier elementen die samen financiële zelfredzaamheid meten, zijn uitgevraagd aan de hand van een aantal stellingen. Deze stellingen zijn grotendeels gebaseerd op bestaande onderzoeksliteratuur en eerder gebruikte instrumenten. Om te achterhalen of de set stellingen ook daadwerkelijk één onderliggend concept meten, hebben we een factoranalyse uitgevoerd. Indien deze analyse wijst op meerdere onderliggende dimensies, hebben we de elementen opgesplitst in sub-schalen. Hiervoor hebben we een index-score berekend op basis van de gemiddelde score op de bijbehorende relevante stellingen. Hiertoe zijn eerst alle stellingen in dezelfde richting gepoold (positief). Deze schaalscores weerspiegelen de mate van zelfredzaamheid op de elementen, waarbij geldt: hoe hoger de score, hoe groter de zelfredzaamheid. Om de betrouwbaarheid van deze geconstrueerde schalen te bepalen, is er vervolgens gebruikgemaakt van betrouwbaarheidsanalyse in SPSS, waarbij we Cronbach's alpha nemen als indicator voor de geschatte betrouwbaarheid van de schaal. Onderstaande tabellen geven een overzicht van de gebruikte schalen en de stellingen waarop de schaalscore is gebaseerd, samen met de

alpha, het bereik, de gemiddelde score en de standaarddeviatie van de schalen. Omdat niet elk project zich op alle vier de elementen richt, wisselt de n per element. ²

1) **Orde en overzicht in de eigen administratie:** deelnemers hebben inzicht in hun inkomsten en uitgaven. Zij hebben overzicht op hun administratie en bewaren dat geordend in een map.

Element 1	alpha	bereik	gemiddelde	stand dev
1a. Orde en administratie ($n=1910$)	0,86	1 - 5	3,52	0,87
<ul style="list-style-type: none"> Ik kan een overzicht maken van mijn inkomsten, uitgaven en schulden Ik weet welke brieven en andere papieren ik moet bewaren en welke ik kan weg gooien Ik heb een overzicht van alle rekeningen die ik nog moet betalen Ik bewaar alle belangrijke informatie in mappen Ik weet hoeveel geld ik elke maand kan uitgeven Ik houd bij waar ik mijn geld aan uitgeef <p>Antwoordcategorieën: (1) Helemaal oneens (2) Oneens (3) Beetje eens, beetje oneens (4) Eens (5) Helemaal eens</p>				
	alpha	bereik	gemiddelde	stand dev
1b. Omgaan met geld ($n=2205$)	0,85	1 - 5	3,74	1,04
<p>Hoe goed kunt u....</p> <ul style="list-style-type: none"> Met geld omgaan Mijn uitgaven bijhouden Mijn geldzaken en post bijhouden <p>Antwoordcategorieën: (1) Heel slecht (2) Beetje slecht (3) Niet goed, niet slecht (4) Beetje goed (5) Heel goed (6) Dat weet ik niet, dat doe ik nooit*</p>				
	alpha	bereik	gemiddelde	stand dev
1c. Zorgvuldigheid/nalatigheid ($n=1957$)	0,58	1 - 5	4,07	0,91
<ul style="list-style-type: none"> Ik heb de afgelopen twee maanden al mijn vaste lasten betaald Ik maak post van bijvoorbeeld de bank open <p>Antwoordcategorieën: (1) Nee, nooit (2) Nee, meestal niet (3) Soms wel, soms niet (4) Ja, meestal wel (5) Ja, altijd (6) Niet van toepassing, dit doet iemand anders voor mij*</p> <p>*) respondenten met deze antwoorden zijn bij de bijbehorende vraag op missing gezet per stelling</p>				

² De factor- en betrouwbaarheidsanalyse zijn uitgevoerd op basis van alle deelnemers met een geldige T_0 . De n , de gemiddelde schaalscore en de standaarddeviatie is gebaseerd op de gegevens van deelnemers met minstens een T_0 en een T_1 .

- 2) **Basale kennis en begrip van financiële zaken:** deelnemers beschikken over basale rekenvaardigheden; zij begrijpen de gevolgen van financieel handelen en weten welke instanties antwoord kunnen geven op financiële vragen. Daarnaast kunnen zij financiële risico's inschatten.

We hebben de respondenten zes meerkeuze kennisvragen voorgelegd over uiteenlopende financiële zaken. Per goed antwoord op de vraag krijgen de respondenten één punt. Vervolgens hebben we een somscore berekend. De respondenten konden als uiteindelijke score minimum 0 (geen vraag goed) en maximum 6 (alle vragen goed) hebben. Daarbij geldt: hoe hoger de score, hoe beter de respondent kennis en begrip heeft van financiële zaken. De antwoordoptie 'weet ik niet' is als fout antwoord (0) gecodeerd. De vragen wijken iets van elkaar af bij de verschillende meetmomenten (zie onderstaande lijst met vragen).

Element 2	bereik	gemiddelde	stand dev
T0 Kennis en begrip (n=1675)	0 - 6	2,61	1,68
<ul style="list-style-type: none"> • Stel u voor, u staat rood. Hoeveel rente moet u aan de bank betalen? • Welke verzekering moet u van de wet hebben in Nederland, ervan uitgaande dat u GEEN auto heeft? • Als ik naar de huisarts ga, moet ik dit zelf betalen. Want ik moet mijn eigen risico gebruiken. • U heeft 10 voetballen nodig. Wat is de beste aanbieding? • Hans wil een nieuwe telefoon en een nieuw abonnement. Welke aanbieding is het goedkoopst voor Hans? • Thea krijgt deze mail: Wat moet Thea nu doen? 			
T1 Kennis en begrip (n=1651)	0 - 6	3,20	1,51
<ul style="list-style-type: none"> • Stel u voor, u staat rood. Hoeveel rente moet u aan de bank betalen? • Welke verzekering moet u van de wet hebben in Nederland, ervan uitgaande dat u GEEN auto heeft? • U heeft 5 voetballen nodig. Wat is de beste aanbieding? • Als ik een gebroken enkel heb, ga ik naar het ziekenhuis. Dit moet ik zelf betalen. Want ik moet mijn eigen risico gebruiken. • Carla wil een nieuwe telefoon en een nieuw abonnement. Welke aanbieding is het goedkoopst voor Carla? • Els krijgt deze mail: Wat moet Els nu doen? 			
T2 Kennis en begrip (n=841)	0 - 6	3,64	1,46
<ul style="list-style-type: none"> • Stel u voor, u staat rood. Hoeveel rente moet u aan de bank betalen? • Welke verzekering moet u van de wet hebben in Nederland, ervan uitgaande dat u GEEN auto heeft? • U heeft 5 tandenborstels nodig. Wat is de beste aanbieding? • Als ik naar de huisarts ga, moet ik dit zelf betalen. Want ik moet mijn eigen risico gebruiken. • Tom wil een nieuwe telefoon en een nieuw abonnement. Welke aanbieding is het goedkoopst voor Tom? • Johan krijgt deze mail: Wat moet Johan nu doen? 			

- 2) **Inkomen genereren:** deelnemers vinden een (nieuwe) functie of werkervaringsplaats of starten met een opleiding.

Element 3	alpha	bereik	gemiddelde	stand dev
3a. Sollicitatievaardigheden (n=681)	0,84	1 -5	3,29	0,83
Kunt u bij de volgende onderwerpen aankruisen hoe goed u hierin bent?				
<ul style="list-style-type: none"> • Sollicitatiebrief schrijven • CV maken • Vacatures vinden • In contact komen met een werkgever • Een gesprek voeren met een werkgever 				
Antwoordcategorieën:				
(1) Heel slecht (2) Beetje slecht (3) Niet goed, niet slecht (4) Beetje goed (5) Heel goed (6) Dat weet ik niet, dat doe ik nooit*				
	alpha	bereik	gemiddelde	stand dev
3b. Zelfverzekerdheid (n=698)	0,70	1 - 5	3,58	0,88
<ul style="list-style-type: none"> • Ik weet wat ik moet doen om werk te vinden • Het gaat mij lukken om werk te vinden 				
Antwoordcategorieën:				
1) Helemaal oneens (2) Oneens (3) Beetje eens, beetje oneens (4) Eens (5) Helemaal eens				
*) respondenten met deze antwoorden zijn bij de bijbehorende vraag op missing gezet				

3) Uitgaven beheersen (economisch keuzegedrag): deelnemers geven niet meer uit dan dat zij aan inkomsten hebben. Zij kunnen zowel op de korte als op de lange termijn hun uitgaven plannen.

Element 4	alpha	gemiddelde	Bereik	Stand dev
Uitgaven beheersen (n=1436)	0,70	3,94	1 - 5	0,73
<ul style="list-style-type: none"> • Ik kijk altijd naar de prijs als ik iets koop • Als ik iets duurs koop, kijk ik eerst of ik genoeg geld heb • Ik spaar geld als ik iets heel duurs wil kopen • Als het moet, kan ik een tijdje minder geld uitgeven 				
Antwoordcategorieën:				
1) Helemaal oneens (2) Oneens (3) Beetje eens, beetje oneens (4) Eens (5) Helemaal eens				

- *Schulden*

In de vragenlijst zijn twee vragen opgenomen om te bepalen of de respondent een schuld heeft, en zo ja, hoe hoog deze schuld is. Bij de eerste vraag kregen respondenten een lijst met twaalf verschillende instanties / uitgavenposten te zien (zie tabel 3). Bij al deze categorieën konden de respondenten 'ja', 'nee' of 'weet ik niet' aanvinken. De lening voor een woning (hypotheekschuld) of voor een studie (studieschuld) worden in dit onderzoek niet gezien als een schuld. Wanneer respondenten alleen bij deze specifieke posten een schuld hebben opgegeven, zijn ze ingedeeld bij de respondenten zonder schulden.

Een respondent heeft een schuld als er op minstens één van de overige categorieën een 'ja' is geantwoord. Als een respondent op alle vragen een 'nee' heeft geantwoord, wordt hij ingedeeld bij de respondenten zonder schulden. Als een respondent nergens 'ja' geantwoord heeft en bij één of meerdere 'weet ik niet', dan wordt hij ingedeeld bij de categorie 'Weet ik niet'. Deze zijn later als missing gecodeerd.

Van Schulden naar Kansen: methodologische verantwoording

Lectoraat Armoede Interventies – version [versie]

© 2021 Copyright Hogeschool van Amsterdam

Tabel 3. Antwoordcategorieën schuldposten

Energiemaatschappij	(Web)winkels
Belastingdienst	Vrienden
CJIB	Boetes bij de gemeente of uww
Zorgverzekering	Hypotheekschuld *
Huur	Studieschuld *
Bank	Andere schulden

* Deze categorieën zijn niet meegenomen als schuld

Berekening hoogte schuld

Bij de vervolgvraag konden respondenten die 'ja' hadden geantwoord op één van de twaalf schuldposten kiezen uit een negental bedragen (van '499 euro of minder' tot '50.000 euro of meer'). Om deze vraag om te zetten naar een variabele op intervalniveau, hebben we de categorieën omgezet naar de waarde van het middelste bedrag per categorie en vervolgens opgedeeld in problematisch versus niet-problematische schulden, waarbij we 3000 euro als grens hebben gehanteerd (zie tabel 4).

Tabel 4. Overzicht categorieën hoogte schuld

In categorieën	In euro	(niet) problematisch
499 euro of minder	500	niet - problematisch
Tussen de 500 euro en 999 euro	750	niet - problematisch
Tussen de 1.000 euro en 2.999 euro	2000	niet - problematisch
Tussen de 3.000 euro en 4.999 euro	4000	problematisch
Tussen de 5.000 euro en 9.999 euro	7500	problematisch
Tussen de 10.000 euro en 14.999 euro	12500	problematisch
Tussen de 15.000 euro en 19.999 euro	17500	problematisch
Tussen de 20.000 euro en 49.999 euro	35000	problematisch
50.000 euro of meer	50000	problematisch
Weet ik niet	<i>missing</i>	
Wil ik niet zeggen	<i>missing</i>	

- *Achtergrondvariabelen*

Naast vragen over financiële zelfredzaamheid, omvatte de vragenlijst ook vragen over relevante sociaal-demografische en economische achtergrondkenmerken van de deelnemers, zoals leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en inkomen. De respondenten is gevraagd wat de hoogst genoten afgeronde opleiding is. Deze categorieën zijn weer onderverdeeld in vier niveaus (zie tabel 5).

Tabel 5. Hoogst genoten afgeronde opleiding, in categorieën, verdeling en herindeling (groep T01, n=2264)

Ik heb geen opleiding afgemaakt	13%	zeer laag
Speciaal basisonderwijs	1%	zeer laag
Lagere school of basisschool	17%	zeer laag
Speciaal voortgezet onderwijs	2%	laag
Huishoudschool, lbo, lts of leao	4%	laag
Mavo, mulo, of vmbo-t (vmbo theoretisch)	8%	laag
Vmbo-k (vmbo kader) of vmbo-b (vmbo basis)	4%	laag
Praktijkonderwijs	2%	zeer laag
Mbo, mts of meao	20%	middelbaar
Havo of vwo	8%	middelbaar
Hbo, hts of heao	10%	hoog
Universiteit	6%	hoog
Overig	4%	gehercodeerd naar categorie, anders missing

Om de hoogte van het inkomen te bepalen is gevraagd naar het netto maandelijks huishoudinkomen (dus inclusief inkomsten van eventuele partners en/of huisgenoten), inclusief inkomsten uit toeslagen, alimentatie en kleine klusjes.

Voor de analyses om verschillen in ontwikkeling tussen verschillende groepen in kaart te brengen, is de waarde bij de T_0 (start van de projecten) gebruikt op de relevante achtergrondkenmerken.

5. Analyses

Als controle op de afhankelijkheid van de herhaalde metingen binnen dezelfde groep personen en binnen projecten, hebben we de data geanalyseerd met behulp van GLM in SPSS. Voor de analyses is alleen de groep respondenten geselecteerd met een geldige T_0 en minimaal één geldige vervolgmeting. Voor de leesbaarheid hebben we de uitwerking van de resultaten voornamelijk gepresenteerd aan de hand van verschilcores (het verschil in schaalscore op de verschillende uitkomstmaten tussen de verschillende metingen), waarbij rekening is gehouden met mogelijke verschillen in score bij de baseline (T_0). In de tekst is specifiek benadrukt wanneer er sprake was van een ontwikkeling op lange termijn (T_2). Om vast te stellen of er sprake is van significantie, is $p < 0.05$ als ondergrens gehanteerd. Dat wil zeggen dat de kans dat de gevonden resultaten berusten op toeval kleiner is dan 5 procent.

